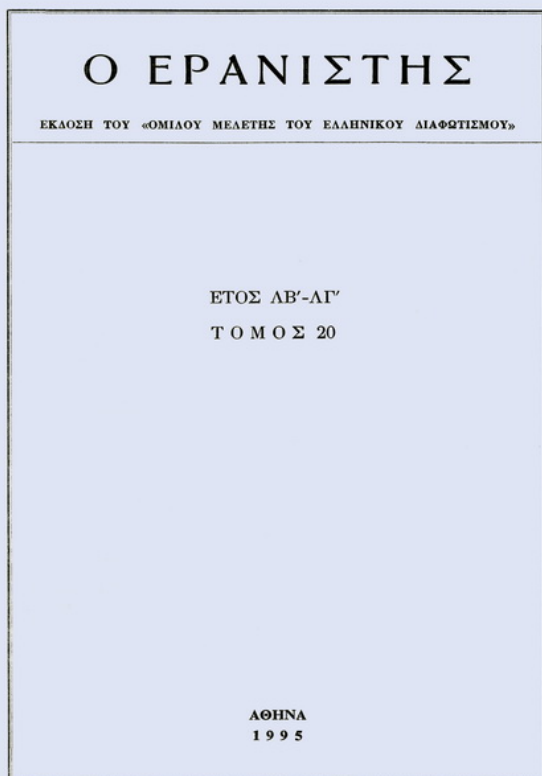

The Gleaner

Vol 20 (1995)

«Εκσυρικτέον άρα τα χυδαΐστί φιλοσοφείν επαγγελόμενα βιβλιδάρια». Απόπειρα ερμηνείας

Νίκος Κ. Ψημμένος

doi: [10.12681/er.237](https://doi.org/10.12681/er.237)

To cite this article:

Ψημμένος Ν. Κ. (1995). «Εκσυρικτέον άρα τα χυδαΐστί φιλοσοφείν επαγγελόμενα βιβλιδάρια». Απόπειρα ερμηνείας. *The Gleaner*, 20, 36–46. <https://doi.org/10.12681/er.237>

“ΕΚΣΥΡΙΚΤΕΟΝ ΑΡΑ ΤΑ ΧΥΔΑΪΣΤΙ ΦΙΛΟΣΟΦΕΙΝ ΕΠΑΓΓΕΛΛΟΜΕΝΑ ΒΙΒΛΙΔΑΡΙΑ”

Ἀπόπειρα ἐρμηνείας

Ο ΣΧΕΔΟΝ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη (Κέρκυρα 1716-Μονή Ἀλεξάνδρου τοῦ Νέφσκη κοντὰ στὴ Μόσχα 1806),¹ στὴν ὁποία ὁ γνωστός θεολόγος καὶ φιλόσοφος διερεῖνησε ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γλώσσας, ἐκπλήσσει ἀναμφίβολα ἀκόμη καὶ σήμερα τὸν ἀνυποψίαστο μέσο ἀναγνώστη τῆς πρώτης τῶν τεσσάρων «Προδιατριβῶν εἰσαγωγικῶν εἰς ἅπασαν ἐν Γένει τὴν Φιλοσοφίαν»,² ποὺ μαζὶ μὲ ἄλλα κείμενα³ προτάσσονται στὴν «ἐκ παλαιῶντε καὶ νεωτέρων» συγγραμμάτων «συνερανισθεῖσαν» πολυδιαβασμένη⁴ «πραγματεία»⁵ ποὺ τυπώθηκε τὸ ἔτος 1766 «ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας». ⁶ Καὶ δὲν

1. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Κερκυραίου θεολόγου καὶ φιλοσόφου πρβλ. κυρίως τὶς ἐργασίες τοῦ Παναγιώτη Χρ. Νούτσου, «Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ Francis Bacon — Τὰ “νοσοποιά αἷτια τῆς δυνάμεως τοῦ Γνωστικοῦ” καὶ τὰ “εἰδῶλα τοῦ νοῦ”», *Ἡπειρωτικά Χρονικά* 22 (1980), σ. 151-161 καὶ «Ἡ λειτουργία τοῦ νεωτερικοῦ πνεύματος στὴ Λογικὴ τοῦ Βούλγαρη», *Λωδῶνη* 13 (1984), σ. 139-146.

2. Ἀναλυτικὸ εὐρετήριο τῶν «προδιατριβῶν» αὐτῶν, μὲ ἐπιμέλεια Νίκου Κ. Ψημμένου, κυκλοφόρησε τὸ 1982 στὰ Γιάννινα ἀπὸ τὸ «Ἀρχεῖο βιβλιογραφίας νεοελληνικῆς φιλοσοφίας» (*Εὐρετήρια κειμένων νεοελληνικῆς φιλοσοφίας Α'*).

3. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀφιερωτικὴ προσφώνηση «τῷ ὑψηλοτάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ αὐθέντῃ κυρίῳμοι κυρίῳ Γρηγορίῳ Ἀλεξάνδρου Γρίκα Βοεβόδα», γιὰ τὴν προλογικὴ ἐπιστολὴ «τῷ ἀναγινώσκοντι» καὶ γιὰ τὴν «προεισοδιώδη» ἀφήγησιν «Περὶ Ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς κατὰ τὴν Φιλοσοφίαν ἐνστάσεως». Τὰ δύο πρῶτα κείμενα προτάσσονται τοῦ «Πίνακος κεφαλαίων τῆς ὅλης πραγματείας» καὶ γι' αὐτὸ δὲν σελιδαριθμοῦνται, ἐνῶ τὸ τρίτο καταλαμβάνει στὴ Λογικὴ τὶς σ. 1-45.

4. Πρβλ. τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα στὴν προλογικὴ στὸ τετράτομο *Σύνταγμα φιλοσοφίας* (Βιέννη 1818-1820) *Ἐπιστολὴ πρὸς Φραγκίσκον Κ. Μαῦρον* ποὺ ἐπανατυπώθηκε φωτομηχανικὰ μὲ προλεγόμενα, ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα καὶ εὐρετήρια Νίκου Ψημμένου (Βιβλιοπωλεῖο Διονυσίου Νότη Καραβία, Βιβλιοθήκη ἱστορικῶν μελετῶν ἀρ. 150, Ἀθήνα 1980, σ. η' κ.έ.): «Ἡ Λογικὴ τοῦ Εὐγενίου, ἀφ' οὗ μάλιστα δημοσιεύθη εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ τύπου κατὰ τὸ ραψῆς, ἐκατεστάθη κοινὸν μάθημα τῶν σχολείων μας καὶ ἐδιδάσκετο πανταχοῦ μὲ ὠφέλειαν μεγάλῃν, ἐξαίρετως δὲ εἰς τὸν Τύρναβον πόλιν τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὸν μακαρίτην διδάσκαλόν μου Ἰωάννην Ἱερέα καὶ Οἰκονόμον.»

5. Ὁ χαρακτηρισμὸς εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Βούλγαρη καὶ ἀναφέρεται στὸν τίτλο τοῦ πίνακος περιεχομένων τῆς Λογικῆς. Πρβλ. σημ. ἀρ. 3.

ἐκπλήσσει μόνο τὸν ἀνυποψίαστο μέσο ἀναγνώστη ποὺ συνήθισε νὰ ἀπολαμβάνει κάποτε κάποτε, μάλιστα, καὶ αἰσθητικὰ τὰ φιλοσοφικὰ κείμενα, ποὺ ἤδη ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ μεσοπολέμου γράφονται ἢ μεταφράζονται κατὰ κανόνα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος μὲ ἐπάρκεια κατανοεῖ, παρόλο ποὺ συχνὰ δυσκολεύεται, ιδιαίτερα στὸ γραπτὸ λόγο, νὰ χρησιμοποιοῦν. Ἐκπλήσσει ἀσφαλῶς καὶ κάποιους ἀπὸ τοὺς σύγχρονους μας στοχαστὲς καὶ φιλοσοφοῦντες, ποὺ ὁρμώμενοι ἀπὸ τὴν «πληρότητα» καὶ τὴ συνακόλουθὴ τῆς «αὐτάρκεια» τῆς δικῆς τους σκέψης ἀπορρίπτουν ὡς περιττὸ ἢ ὡς περίπου περιττὸ τὸ μπόλιασμα τοῦ προβληματισμοῦ τους γιὰ συγκεκριμένα θέματα μὲ τὸν προβληματισμὸ γιὰ τὰ ἴδια ἢ παρεμφερεῖ θέματα προγενέστερων τους ὁμοτέχνων.

Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ ἐκπληξὴ μπορεῖ ὡς ἓνα βαθμὸ νὰ ἐρμηνευτεῖ ὡς τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς μὴ πλήρους ἢ τῆς μὴ ἔγκαιρης συνειδητοποίησης τῆς ἀπλῆς ἀλήθειας μιᾶς ἀπέριττης ρήσης τοῦ Hegel, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ὅ,τι εἴμαστε εἴμαστε ταυτόχρονα ἱστορικὰ»⁷ καὶ κατὰ συνέπεια τῆς μερικῆς ἢ ὀλικῆς ἀποσύνδεσής μας ἀπὸ τὴν ὅλη φιλοσοφικὴ παράδοσή μας, προπάντων ὁμῶς ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ παράδοση τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐκπληξὴ, ποὺ διαπιστώσαμε ἡ, ἀκριβέστερα, ὁμολογήσαμε, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀναντίρρητα ἐνδεικτικὴ τόσο ἐνὸς αὐτάρεσκου περιορισμοῦ τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς

6. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ Βούλγαρη: Η ΛΟΓΙΚΗ ΕΚ ΠΑΛΑΙΟΝΤΕ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ. Ὑπὸ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ. Ἡς Προτέταται ΛΦΗΓΗΣΙΣ ΠΡΟΕΙΣΟΔΙΩΔΗΣ Περί Ἀρχῆς καὶ Προόδου τῆς κατὰ τὴν Φιλοσοφίαν Ἐνστάσεως, Καὶ ΠΡΟΔΙΑΤΡΙΒΑΙ ΤΕΤΤΑΡΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ Εἰς ἅσαςαν ἐν Γένει τὴν Φιλοσοφίαν Προτελεστικά. Ἐκδοθεῖσα ΣΠΟΥΔΗΤΕ ΚΑΙ ΦΙΛΟΤΙΜΩ ΔΑΪΔΑΝΗ τοῦ Ἐλλογμωτάτου καὶ Ἐξοχωτάτου ἐν Ἱατροφιλοσόφοις ΚΥΡΙΟΥ ΘΩΜΑ ΜΑΝΔΑΚΑΣΟΥ τοῦ ἐκ Καστορίας. Ἐν Λευρίᾳ τῆς Σαξονίας ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόφ. Ἔτει ,αψξς'.

7. G. W. F. Hegel, *Einleitung in die Geschichte der Philosophie*, hrsg. von Johannes Hoffmeister, Verlag Felix Meiner, Philosophische Bibliothek, Bd. 166, Hamburg 1959³, σ. 12. Τὸ πλῆρες παράθεμα: «In der Tat aber, was wir sind, sind wir zugleich geschichtlich, oder genauer: wie in dem, was in dieser Region, der Geschichte des Denkens [sich findet,] das Vergangene nur die e i n e Seite ist, so ist in dem, was wir sind, das gemeinschaftliche Unvergängliche unzertrennt mit dem, dass wir geschichtlich sind, verknüpft.» Πρβλ. καὶ τὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοσιν τοῦ παραθέματος ἀπὸ τὸν Νίκο Ψημμένο (: «G. Wilh. F. Hegel, *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας* — [Σημειώσεις τῆς Χαϊδελεβέργης], *Νέα Ἑστία*, τχ. 1275, 15 Αὐγούστου 1980, σ. 1142) καὶ τὸν Σταῦρο Καμπουρίδη (: G. W. F. Hegel, *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας*, ἐκδόσεις Ἀναγνωστίδη, Ἀθήνα χ.χ., σ. 28).

σκέψης στὰ στενά ὄρια, πού μόνο τὸ παρὸν ὀρίζει, ὅσο καὶ μιᾶς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης τὴν ὁποία καλούμαστε ἐπείγοντως νὰ καλύψουμε — τῆς ἀνάγκης νὰ ἀσχοληθοῦμε πῶς ἐπίμονα καὶ πῶς ἐντατικά ἀπὸ ὅσο ἀσχολούμαστε μὲ τὰ ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Καὶ ἡ ἐνασχόλησή μας μὲ τὰ ζητήματά της ἀναμφίβολα θὰ μᾶς πλουτίσει. Θὰ μᾶς πλουτίσει ὅχι ἀσφαλῶς μόνο γιατί ἡ γνώση, πού θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν ἐνασχόλησή μας αὐτή, θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ μὴν ἐκπλησσοῦμαστε πλέον, ἀλλὰ κυρίως γιατί θὰ μᾶς ἀποκαλύπτει κάθε φορὰ τὴν ἱστορικὴ διάσταση πολλῶν προβλημάτων, πού ἐμεῖς ὀφείλουμε νὰ ἐπιλύσουμε — ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τὸ πάντα τόσο ἐπικαιρὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς ἀποτύπωσης τῶν φιλοσοφικῶν θέσεων καὶ ἀπόψεων—, ἐνῶ παράλληλα θὰ μᾶς προσφέρει καὶ τὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῶν κοινωνικῶν, ἐπιστημονικῶν, ἰδεολογικῶν καὶ ἄλλων παραμέτρων, ἐντὸς τῶν ὁποίων θεωρούμενος ὁ κάθε λόγος — ὅπως ὁ σχεδὸν κατηγορηματικὸς σύμφωνος μὲ τὸ χαρακτηρισμὸς μας λόγος τοῦ Βούλγαρη— θὰ κατανοεῖται πληρέστερα καὶ γι' αὐτὸ ὁρθέτερα ἀπὸ ὅ,τι στὸ πρῶτο ἄκουσμά του.

Στὸ πρῶτο ἄκουσμά του ὁ λόγος τοῦ Βούλγαρη, ὡστόσο, δὲν προσκρούει βέβαια στὴν ἀπόλυτη ἀδυναμία κατανόησής του ἀπὸ ὅλους. Ἡ ἀφοριστικότητα πού φαίνεται νὰ τὸν διακρίνει, γιὰ παράδειγμα, δὲν ὑπάρχει γιὰ πολλοὺς ἀκροατὲς ἢ ἀναγνώστες του τουλάχιστον στὸ βαθμὸ πού ὑπάρχει γιὰ ἄλλους: δὲν ὑπάρχει γιὰ ἐκείνους πού γνωρίζοντας ἐπακριβῶς τίς σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις τοῦ ρηματικοῦ ἐπιθέτου «ἐκσυρικτέον»⁸ κατανοοῦν πλήρως τὸ πραγματικὸ του νόημα καὶ ἀντιλαμβάνονται συνακόλουθα ὅτι τελικὰ δὲν πρόκειται γιὰ μία θέση πού διατυπώνεται αὐθαίρετα καὶ χωρὶς καμία αἰτιολόγηση, ἀλλὰ — ὅπως ἄλλωστε μὲ σαφήνεια διαδηλώνεται καὶ στὴ δευτέρη λέξη τῆς φράσης, στὴ λέξη «ἄρα»— πρόκειται γιὰ ἓνα συμπέρασμα ἐνὸς ἐπιχειρήματος ἢ μιᾶς σειρᾶς ἐπιχειρημάτων, πού γιὰ νὰ καταλήγουν ἐν εἵδει ἀποφθέγματος σὲ μιὰ τόσο ἐπιγραμματικὴ ρήση προσελεύουν ἅμεσα τὸ ἐντονο ἐνδιαφέρον κάθε ἱστορικοῦ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας γενικά.

Καταρχὴν θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία τοῦ ἐπτανήσιου θεολόγου καὶ φιλοσόφου ἀναπτύσσεται στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ τῆς πρώτης ἀπὸ τίς τέσσερις εἰσαγωγικὲς προδιατριβὲς «εἰς ἅπασαν ἐν Γένει

8. Παραγέται ἀπὸ τὸ ρῆμα ἐκσυρίσσω ἢ ἐκσυρίττω, ἡ σημασία τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Σταματάκο (*Λεξικὸν ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης*, ἐκδ. Πέτρου Δημητράκου, Ἀθῆνα 1949) ὡς ἐξῆς: «σφυρίζω, ἀποδοκιμάζω διὰ συριγμῶν (καὶ ἀναγκάζω τινὰ νὰ ἀποσυρθῇ τῆς σκηνῆς).»

τὴν Φιλοσοφίαν», ποὺ φέρει τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Ὅπως τε παρεσκευασμένον ἔκειν χρὴ εἰς φιλοσοφίαν, καὶ πῶς αὐτὴν μετιτέον».⁹ Ἡδὴ ὁ τίτλος τῆς προδιατριβῆς αὐτῆς ἀποκαλύπτει τὸν κύριο στόχο τοῦ Βούλγαρη καὶ μάλιστα ὅχι μόνο στὸ συγκεκριμένο κείμενο, ἀλλὰ, θὰ τολμούσαμε νὰ προσθέσουμε, σὲ ὁλόκληρο τὸ σῶμα τῆς *Λογικῆς* του. Καὶ ὁ κύριος στόχος του φαίνεται νὰ μὴν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν «προπαρασκευὴν» τῶν μαθητῶν του γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ὀφείλουν ἢ καλοῦνται νὰ ἐπιτελέσουν ὡς μέλλοντες φιλόσοφοι. Μὲ ἄλλα λόγια: θέλοντας ὁ Βούλγαρης νὰ «προπαρασκευάσει» φιλοσοφικὰ τοὺς μαθητὲς τῶν σχολείων ποὺ δίδαξε κατὰ καιροὺς πότε στὰ Γιάννινα (ἀπὸ τὸ 1742 ὡς τὸ 1750), πότε στὴν Κοζάνη (ἀπὸ τὸ 1750 ὡς τὸ 1753), πότε στὸν Ἀθῶνα (ἀπὸ τὸ 1753 ὡς τὸ 1759) καὶ πότε στὴν Κωνσταντινούπολη (ἀπὸ τὸ 1759 ὡς τὸ 1761)¹⁰ συνέθεσε τὴ σειρά τῶν παραδόσεων του γιὰ τὸ μάθημα τῆς λογικῆς¹¹ —μια σειρά ποὺ στὴν ἡδὴ γνωστή μας προμετωπίδα τῆς ἔντυπης καὶ τελικῆς μορφῆς της ἐμφανίζεται ὡς «ἐκ παλαιῶντε καὶ νεωτέρων συνερανισθεῖσα»,¹² οὐσιαστικὰ ὅμως ἀνήκει περισσότερο στὸν παραδοσιακὸ ἐκείνο τύπο τῶν ἐγχειριδίων¹³ ποὺ —εἴτε τὸ ἐπιδίωκαν εἴτε δὲν τὸ ἐπιδίωκαν οἱ συγγραφεῖς τοὺς— χρησίμευσαν καὶμποροῦν νὰ χρησιμεύσουν καὶ σήμερα ὡς μιὰ ἢ ὡς ἡ μοναδική, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν εὐστοχη εἰκόνα τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέα (Ἀθήνα 1574 - Ἀθήνα 1646), «εἰσοδος... ἐπὶ τὰ ἀνακτόρια ... τῆς φιλοσοφίας».¹⁴

Ὁ Βούλγαρης συνθέτοντας, δηλαδή, τὶς παραδόσεις του γιὰ τὸ συγκεκριμένο μάθημα δὲν στόχευε μόνο στὸ νὰ εἰσαγάγει ἀπλῶς τοὺς μαθητὲς του στὴ φιλοσοφία ὡς μιὰ ἐπιστῆμη δίπλα σὲ τόσες ἄλλες ἐπιστῆμες, ἀλ-

9. Πρβλ. Εὐγενίου Βούλγαρη, *Ἡ λογική*, ὁ.π., σ. 48 κ.έ.

10. Γιὰ τὴ διδακτικὴ δραστηριότητα τοῦ Βούλγαρη πρβλ. Κωνσταντίνου Μ. Κούμας, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας*, τ. 12, Βιέννη 1932, σ. 559 κ.έ.

11. Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Βούλγαρη στὶς σ. 6 κ.έ. τῆς προλογικῆς στῆς *Λογικῆς* του ἐπιστολῆς «Τῷ ἀναγινώσκοντι».

12. Πρβλ. σημ. ἀρ. 6.

13. Πρβλ. G. P. Henderson, *Ἡ ἀναβίωση τοῦ ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ, 1620-1830. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, μετὰφραση Φ. Κ. Βώρου, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρο Ἑρεῖνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήνα 1977, σ. 94 κ.έ.

14. Πρβλ. Théophile Corydalée, *Introduction à la Logique — Προοίμιον εἰς Λογικήν. Texte grec établi par Athanase Papadopoulos, précédé par une étude de Cléobule Tsourkas, traduit et présenté par Constantin Noica* (Association Internationale d'études du Sud-Est Européen, Comité National Romain, *Oeuvres philosophiques de Théophile Corydalée*, Tome I), Bucarest 1970, σ. 3.

λά και στο να τους «προπαρασκευάσει» γενικά για την πράξη του φιλοσοφείν διδάσκοντάς τους τους «παντοίους τρόπους τῶν γνωστικῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν, ἧ ὀρθῶς ἔχουσι πρὸς ἀληθείας ἐπίτευξιν», πού προβάλλει και ὡς τὸ ἀποκλειστικὸ «ὑποκείμενο» τῶν δύο μορφῶν τῆς λογικῆς, τῆς ἔμφυτης καὶ τῆς ἐπίκτητης.¹⁵ Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τοὺς «προσφυσεῖς» ὁρισμούς της ὡς «Κλείν ... καὶ θύραν φιλοσοφίας», ὡς «νοῦ Ἰατρειῶν, καὶ τέχνην τοῦ νοεῖν», ὡς «Εὐρετικὴν, καὶ τὰ ὅμοια»¹⁶ καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, θὰ τολμούσαμε καὶ πάλι νὰ προσθέσουμε, προτάσει τοῦ κειμένου τῆς καθαυτὸ Λογικῆς του τίς τέσσερις «εἰσαγωγικὰς» καὶ «προτελεστικὰς» προδιατριβές, πού συναποτελοῦν τὸ πρῶτο στῆ νεοελληνικῇ φιλοσοφικῇ γραμματεία ἐξειδικευμένο ἐγχειρίδιο εἰσαγωγῆς καὶ προπαρασκευῆς ὅσων ἐπιθυμοῦν νὰ μυηθοῦν στῇ φιλοσοφίᾳ καὶ εἰδικὰ στῇ λογικῇ ὡς «Φιλοσοφίας μέρος οὐ φαῦλον»¹⁷ — ἓνα ἐγχειρίδιο τοῦ διακόσια τόσα χρόνια μετὰ τὴν ἐκδοσὴ του δὲν ἔχει χάσει παντελῶς τὴν ἀξία του παρὰ τίς δυσκολίες κατανόησης τῶν ἀναπτύξεων ἐπιμέρους προβλημάτων. Κι αὐτὸ τὸ ἀκόμη σύγχρονο, ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ χαρακτηρίσουμε, ἐγχειρίδιο ἔχει σκοπὸ νὰ «προδιαθέσει», νὰ «προφυλάξει» καὶ νὰ «θεραπεύσει» τὴν ψυχὴ κάθε ἐνδιαφερόμενου γιὰ τὴ φιλοσοφία ἀνθρώπου, ὥστε νὰ τὴν παραδώσει «εὖ διακειμένην πρὸς Διδασκαλίαν».¹⁸ Ἔτσι οἱ τέσσερις προδιατριβές ἀποτελοῦν στὸ σύνολό τους μίαν «οὐκ ἀλυσιστελῇ ἴσως πρὸς τὰ ἐπόμενα, οὐδ' ἀνόνητον προπαίδειαν»¹⁹ γιὰ ὅσους ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Βούλγαρη ἢ τοὺς ἀναγνώστες τῆς Λογικῆς του προτίθενται νὰ φιλοσοφήσουν. Γι' αὐτοὺς μεριμνᾷ ὁ Βούλγαρης καὶ αὐτοὺς θέλει νὰ «προπαρασκευάσει» καὶ ὅταν στὴν καθαυτὸ Λογικῇ του τοὺς ἀποκαλύπτει τοὺς «παντοίους τρόπους τῶν γνωστικῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν, ἧ ὀρθῶς ἔχουσι πρὸς ἀληθείας ἐπίτευξιν» καὶ ὅταν στίς προδιατριβές του προσπαθεῖ νὰ καταστήσει τὴν ψυχὴ τους «εὖ διακειμένην πρὸς Διδασκαλίαν».

Δικαιολογημένα ἐπομένως χαρακτηρίζονται οἱ προδιατριβές αὐτὲς ἀπὸ τὸ συγγραφέα τους ὅχι ἀπλῶς ὡς «εἰσαγωγικὰς εἰς ἅπασαν ἐν Γένει τὴν Φιλοσοφίαν» ἢ μόνον στῇ λογικῇ ὡς «Φιλοσοφίας μέρος οὐ φαῦλον», ἀλλὰ καὶ ὡς «προτελεστικὰς» εἴτε γενικὰ τῆς πράξης τοῦ φιλοσοφεῖν εἴτε

15. Πρβλ. Εὐγενίου Βούλγαρη, *Ἡ λογικὴ*, ὅ.π., σ. 141.

16. *Ἡ Ο.π.*, σ. 142.

17. Πρβλ. *ὁ.π.*, σ. 46.

18. Πρβλ. *ὁ.π.*, σ. 47. Τὰ τρία ρήματα ἀποτελοῦν μεταγραφὴ τῶν τριῶν ὀνομασιῶν «τῆς κατὰ ψυχὴν θεραπείας» ὡς «Προδιαθετικὴ τις, ἢ Προφυλακτικὴ, καὶ Θεραπευτικὴ» (*ὁ.π.*).

19. *Ἡ Ο.π.*, σ. 48.

εἰδικὰ τῆς ἐκμάθησης τῶν «παντοίων τρόπων τῶν γνωστικῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν ... πρὸς ἀληθείας ἐπίτευξιν».²⁰ Ὁ εἰσαγωγικὸς καὶ «προτελεστικὸς» χαρακτήρας τῶν τεσσάρων προδιατριβῶν διαφαίνεται ἐξάλλου καὶ στὴν ἐπιγραμματικὴ ἀπόδοση τοῦ περιεχομένου τους στὸ τέλος τῆς σύντομης «προδιοίκησής» τους: «Ὅπως τε ἤκειν παρεσκευασμένον χρεὼν εἰς Φιλοσοφίαν τὸν Μαθητιῶντα· Ἄτε φεύγειν ὥς κῆρας τῆς εἰλικρινοῦς καὶ γνησίας γνώσεως, καὶ ἃ διώκειν τε καὶ τηρεῖν· Καὶ ὅπως τὰς μελέτας καθιστᾶν οὐκ ἀκάρπους· Καὶ ἅττα δέον ἐκ τῶν κατὰ Γένος φιλοσοφουμένων προεληφτότα εἰδέναι.»²¹ Ὅποιος μελετήσῃ σὲ βάθος τὰ ὅσα ὁ Βούλγαρης προτείνει διερευνώντας τίς τέσσερις πτυχές τοῦ ἴδιου στὴν πραγματικότητά προβλήματος — τοῦ προβλήματος τῆς «εἰσόδου» του «ἐπὶ τὰ ἀνακτόρια ... τῆς φιλοσοφίας» —, αὐτὸς θὰ ἔχει ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαραίτητη «προπαίδεια», ποῦ θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ στὴ συνέχεια νὰ διδαχθεῖ τοὺς «παντοίους τρόπους τῶν γνωστικῶν τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν, ἧ ὀρθῶς ἔχουσι πρὸς ἀληθείας ἐπίτευξιν» — μὲ ἀπλούστερα λόγια: θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ φιλοσοφήσῃ.

Καὶ ἡ ἀπαραίτητη «προπαίδεια» ἀρχίζει μὲ τὴν ἀπαρίθμηση καὶ σύντομὴ ἀνάπτυξη κάποιων θεμελιακῶν ὑποθηκῶν — «οἷον ὅρων τινῶν, καὶ προδιατυπώσεων», ὅπως σημειώνεται²² — τοῦ ἔμπειρου διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων πρὸς τοὺς πολυάριθμους, ἀλλὰ ἀναμφίβολα ἄπειρους περὶ τὰ φιλοσοφικά²³ «μαθητιῶντας» του: «Πρὸ πάντων τοιγαροῦν μὴ κοιμῶν ξένον ὄντα, καὶ ἀδαῖ τοῦ Ἑλλήνος λόγου, ἤκειν ἀξιῶ τὸν φιλοσοφῆσοντα.»²⁴ — «Ὑπομνηστέος δὲ ὁ φιλοσοφεῖν μέλλων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, καὶ τῆς ἰδίας προθέσεως.»²⁵ — «Καλὸν δὲ κατ' αὐτὰ εὐθὺς ἀναστρεφόμενον τὰ προσύλια, καὶ τῶν οὐκ εὐθυβόλως, ἀτὰρ οὐδ' ἐπιτυχῶς δηλονότι ἀψαμένων τοῦ κατὰ φιλοσοφίαν λόγου ἐπιμνησθῆναι.»²⁶ — «Οὐμὴν ... εἰς τοσοῦτον ἤξει [ὁ τῆς Φιλοσοφίας θιασώτης], ... ὥς τὰ χαλεπά πως ὄντα,

20. Ὁ χαρακτηρισμὸς «Προτελεστικὸς» ἀναγράφεται στὸν τίτλο τοῦ ὅλου ἔργου. Πρβλ. σημ. ἀρ. 6.

21. *Ἡ λογική*, ὁ.π., σ. 47 κ.έ.

22. *Ὁ.π.*, σ. 48 κ.έ. Τὸ παράθεμα προσαρμόστηκε συντακτικὰ στὸν δικό μου λόγο.

23. Πρβλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Βούλγαρη στὴν προλογικὴ ἐπιστολὴ «Τῷ ἀναγνώσκοντι» (ὁ.π., σ. 5 κ.έ.).

24. *Ὁ.π.*, σ. 49.

25. *Ὁ.π.*, σ. 50.

26. *Ὁ.π.*

καὶ δυσεπιχείρητα, δι' αὐτό γε κρίνειν καὶ ἄληπτα.»²⁷ — «... ἀφ' ἐκάστης [αἰρέσεως] τὸ ἐν αὐτῇ τοῦ ἀληθοῦς μόριον ἐμβριθῶς καὶ εὐσυλλογίστως ἀναλέξασθαι.»²⁸ Ἡ αὐστηρὴ τήρηση τῶν ὑποθηκῶν αὐτῶν, αἰσιοδοξεῖ ὁ Βούλγαρης, θὰ ἔχει ὡς συνέπεια ὁ «οὕτω φιλοσοφῆσαι ἐγνωκῶς ... καθ' ἡμᾶς φιλόσοφος» νὰ γίνεῖ «Ἰχνευτὴς ... τῆς ἀληθείας ἀκριβῆς, κριτὴς τε λόγου παντὸς ἀδέκαστος, καὶ διαιτητὴς πάσης ἐννοίας ἀπαράκρουστος, οὐδὲν ἕτερον τὸ φιλοσοφεῖν, ἢ τὸν λόγον ἀναζητεῖν, εἶναι ἡγούμενος».²⁹

Ἡ σύγκριση τῶν πέντε ἐπιμέρους ὑποθηκῶν ὡς πρὸς τὴ διατύπωσή τους ἀποκαλύπτει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἱεράρχησίν τους στὴ συνείδηση τοῦ Βούλγαρη καὶ ὡς φιλοσόφου καί, κυρίως, ὡς διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων. Ὅπως παρατηροῦμε, ὁ Βούλγαρης δὲν ἀρκεῖται στὸ νὰ ὑπογραμμίσῃ μόνο τὴ σπουδαιότητα τῆς γνώσης τοῦ «Ἑλληνος λόγου» γιὰ τὴν ἄρθρωση ὁποιοδήποτε φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀπὸ Ἑλληνες καταγράφοντας τὴν ἀντίστοιχη ὑποθήκη του πρώτη πρώτη, ἀλλὰ χρησιμοποιοῖ καὶ τὸν ἐπιρρηματικὸ προσδιορισμὸ «πρὸ πάντων» καὶ τὸ ρῆμα «ἀξιῶ», ποὺ τὴ διαφοροποιοῦν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τίς ἄλλες τέσσερις ὑποθήκες. Καὶ ἂν ὁ ἐπιρρηματικὸς προσδιορισμὸς ὑπηρετεῖ βασικὰ τὴν προβολὴ τῆς γνώσης τοῦ «Ἑλληνος λόγου» ὡς τῆς πλέον ἀναγκαίας προϋπόθεσης γιὰ τὴν ἄρθρωση ἐλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, τὸ ρῆμα «ἀξιῶ» δηλώνει κατὰ τὸν πλέον κατηγορηματικὸ τρόπο πρῶτα τὴν ἀκράδαντη πεποίθηση τοῦ διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων γιὰ τὴν ὁρθότητα τῆς ἀλήθειας τῆς πρώτης ὑποθήκης πρὸς τοὺς «μαθητιῶντας» του καὶ στὴ συνέχεια ἓνα εἶδος προσωπικῆς δέσμευσης ἀπέναντί τους γιὰ τὴν ὡς ἓνα σημεῖο ἀναμφίβολη ἀποτελεσματικότητά της σὲ περίπτωση πιστῆς τήρησής της.

Ρήματα σὲ πρῶτο πρόσωπο, ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτουν τὸ βαθμὸ τῆς προσωπικῆς, θὰ λέγαμε, δέσμευσης τοῦ Βούλγαρη καὶ ὡς φιλοσόφου καὶ ὡς διδασκάλου φιλοσοφικῶν μαθημάτων στὴν προσπάθειά του νὰ πείσει τοὺς «μαθητιῶντας» του γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ ἀποτελεσματικότητα τῆς πρώτης ὑποθήκης του, χρησιμοποιοῦνται δύο ἀκόμη φορές. Τὴν πρώτη φορὰ μάλιστα ἡ χρῆση τοῦ ρήματος σὲ πρῶτο πρόσωπο συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἐπεξήγηση τοῦ περιεχομένου τῆς ὑποθήκης: Γνώση τοῦ «Ἑλληνος λόγου», ἐπεξηγεῖ ὁ Βούλγαρης, σημαίνει τὸ νὰ εἶναι ὁ μέλλων νὰ φιλοσοφῇσῃ τόσο «ἐκ τῆς Γραμματικῆς» ὅσο καὶ ἐκ «τῆς ἄλλης Ἐγκυκλίου τῶν

27. *Ο.π.*, σ. 53.

28. *Ο.π.*, σ. 56.

29. *Ο.π.*, σ. 58.

μαθημάτων τριβῆς, ἱκανῶς συγκεκροτημένος», καὶ «ἱκανῶς συγκεκροτημένος» σημαίνει μὲ τὴν σειρά του τὸ νὰ μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσει (: «περιελέσθαι») «ἐξ ἑαυτοῦ, τὴν ὡς ἀπὸ τῆς λέξεως δυσχέρειαν».³⁰ Αὐτὴν τὴν «ὡς ἀπὸ τῆς λέξεως δυσχέρειαν» φαίνεται νὰ ἔχει διαπιστώσει ὁ Βούλγαρης τόσο σὲ κάποιους «περιττῶς πάνυ τοῖς λεκτικοῖς τῶν τεχνυδρίων ... ἐγκαταγρηράσκοντες» ὅσο καὶ σὲ κάποιους «περὶ τὴν στερρότεραν τῶν φιλοσοφικῶν θεωρημάτων τροφὴν καταλιχνευομένους» καὶ μάλιστα «πρὶν» αὐτοὺς «ἐκφύσαι ὁδόντας».³¹ Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, ὅπως μὲ ἔμφαση μᾶς διαβεβαιώνει χρησιμοποιοῦντας δύο ρήματα σὲ πρῶτο πρόσωπο, ὁ ἴδιος τηρεῖ τὶς ἀποστάσεις του ἀπὸ τὶς δύο ὁμάδες «φιλοσοφούντων», ἀπὸ τοὺς ὁποίους, σύμφωνα μὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ εἰκόνα του, «οἱ μὲν τὸν Πίθον ἐν τῇ Κεραμίᾳ, οἱ δ' ἐν τῷ Πίθῳ τὴν Κεραμίαν μαθήσεσθ' ἐλπίζουσιν»:³² «Οὔτε ... ἀσπάζομαι» τοὺς πρώτους «ὡς ἐν αὐτοῖς ἐκείνοις [τοῖς λεκτικοῖς τῶν τεχνυδρίων] οὐδὲ τῆς φιλοσοφίας τέως κομιδῇ ἀγεύστους ἀπαλλαχθήσεσθαι οἰομένους», οὔτε «τοῦναντίον πάλιν, τοὺς ἐκ τῆς ἐτέρας μερίδος ὅλως προσίεμαι», γιατί «ἐν αὐτῷ τῷ φιλοσοφεῖν, καὶ τοῦ "Ἕλληνας οὐχ ἥκιστα λόγου ἐγκρατεῖς ποτὲ πεποιθήσιν ἔσεσθαι».³³

Μὲ τὴ διατύπωση τῆς διαβεβαίωσής του ὁ Βούλγαρης ἀποκαλύπτει, ὡστόσο, πῶς οἱ ἀποστάσεις ποὺ φροντίζει νὰ τηρεῖ ἀπὸ τὶς δύο ὁμάδες «φιλοσοφούντων» δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε ἴσες, μιὰ καὶ τοὺς πρώτους δὲν «ἀσπάζεται» ἀπλῶς, ἐνῶ τοὺς ἄλλους δὲν «προσίζεται ὅλως», δηλαδὴ δὲν «προσίζεται» καθ' ὁλοκληρίαν. Ἡ ἐρμηνεία μας ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα καταγράφει μετὰ τὴν ἐπισήμανσή του ὅτι «ἐκάτεροί τε τῆς ἐλπίδος ψεύδονται», ἀφοῦ, ὅπως δὲν παραλείπει νὰ προσθέσει, «οἱ μὲν θατέρου στέρονται πάντως, οἱ δὲ καὶ ἐκατέρου»,³⁴ ποὺ σημαίνει ὅτι οἱ «περιττῶς πάνυ τοῖς λεκτικοῖς τῶν τεχνυδρίων ... ἐγκαταγρηράσκοντες» στεροῦνται μόνον τῆς φιλοσοφίας, ἐνῶ οἱ «περὶ τὴν στερρότεραν τῶν φιλοσοφικῶν θεωρημάτων τροφὴν καταλιχνευόμενοι ... πρὶν ἐκφύσαι ὁδόντας» στεροῦνται καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς γνώσης τοῦ «Ἕλληνας λόγου».³⁵ Ἐτσι ἄλλωστε αἰτιολογεῖ καὶ τὴν ἐκτίμησή του, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ τελευταῖοι «χείρονες εἰσίν, ὡς δι' ὅλου ἀποτυγχάνοντες, καὶ τὸ δοκεῖν πρὸ τοῦ εἶναι αἰρούμενοι», καθὼς αὐτοί, ὅπως ἐπεξηγεῖται στὴ συνέχεια, «τοῖς ... ἐν

30. "Ο.π., σ. 49.

31. "Ο.π.

32. "Ο.π.

33. "Ο.π.

34. "Ο.π.

35. "Ο.π.

ὑφει χυδαίῳ παρενυφασμένοις ἐγκομβούμενοι φιλοσοφικοῖς λεξιδίοις, αὐτοῦ μονονουχὶ τοῦ τῆς γνώσεως ὕψους τῇ κεφαλῇ ψάβειν εὐόικασι, καὶ φιλοσοφοῦντες ἀπαιδεύτως, ἀνοηταίνουσι νεανικῶς».³⁶

Ἀπὸ τῆ σύντομη ἀνάλυση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Βούλγαρη, ποὺ ἐν εἵδει συμπεράσματος καταλήγει στὸ γνωστὸ μας ἀνάθεμα τῶν «χυδαῖ-στὶ φιλοσοφεῖν ... ἐπαγγελλομένων βιβλιδαρίων», προκύπτει, νομίζω μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια, ὅτι ἡ λέξις «χυδαῖστὶ» ἀποκτᾷ τὸ πλήρες καὶ ἀκριβὲς νόημα τῆς μόνο στῆν ἄμεση σύνδεσής της μὲ τὴ λέξις «φιλοσοφεῖν» καὶ ὅτι «χυδαῖστὶ φιλοσοφεῖν» σημαίνει προπάντων τὸ νὰ φιλοσοφεῖ κανεὶς ἀπαιδεύτως, ἀδρομερέστερα: ἀνοηταίνων νεανικῶς. Μὲ διαφορετικὴ διατύπωση: τὸ νὰ φιλοσοφεῖ κανεὶς «ἐν ὑφει χυδαίῳ παρενυφασμένοις ἐγκομβούμενος φιλοσοφικοῖς λεξιδίοις» ἀπὸ «βιβλιδάριον», ποὺ ἐπαγγέλλονται τὸ «χυδαῖστὶ φιλοσοφεῖν» καὶ ποὺ γι' αὐτὸ καὶ μόνο ὀφείλουν νὰ «ἐκσυριχθῶν».

Ἀπὸ τὴν ἴδια ἀνάλυση προκύπτει ἐπίσης ὅτι ἡ ἀναμφίβολα αὐστηρὴ κριτικὴ τοῦ Βούλγαρη, μὲ τὴν ὁποία συναρτᾶται καὶ ἡ διατύπωση τῆς πρώτης ὑποθήκης του πρὸς τοὺς κατὰ καιροὺς «μαθητιώντας» του ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀναγνώστες γενικὰ τῆς *Λογικῆς* του, ἀφορᾷ τὴν ἄρθρωση τοῦ ἐλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα καὶ ἀσχεῖται σὲ δύο ἐπίπεδα: Τὸ πρῶτο καὶ κύριο ἐπίπεδο μποροῦμε νὰ τὸ περιγράψουμε ὡς τὴν κριτικὴ τοῦ «φιλοσοφεῖν ἀπαιδεύτως», ποὺ καθὼς ὑλοποιεῖται μὲ τὴν ἐγκόμβωση «φιλοσοφικῶν λεξιδίων» ἀπὸ «βιβλιδάριον» ποὺ ἐπαγγέλλονται τὸ «χυδαῖστὶ φιλοσοφεῖν», καθιστᾷ ἀναγκαία —σὲ ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο— τὴν κριτικὴ τῶν «βιβλιδαρίων» αὐτῶν. Ἡ πλήρης ἀπόρριψη αὐτῶν τῶν «βιβλιδαρίων», στὰ ὁποῖα ὁ Βούλγαρης προσμετροῦσε, ὅπως ὑποθέτουμε, καὶ τὰ ἔργα τοῦ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διδασκάλου του³⁷ Βικεντίου Δαμοδοῦ (Χαβριάτα Κεφαλλονιάς 1700 - Χαβριάτα 1754), ποὺ, ἄς σημειωθεῖ, ἴσως γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὸν ἀναφέρει στὴν «προεισοδιώδη» ἀφήγησή τῆς *Λογικῆς* του «Περὶ Ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς κατὰ τὴν Φιλοσοφίαν ἐνστάσεως»,³⁸ θὰ πρέπει ἐπομένως νὰ ἐκτιμηθεῖ ὡς ἡ ἀκραία συνέπεια τῆς αὐστηρῆς κριτικῆς τῶν «φιλοσοφούντων ἀπαιδεύτως», οἱ ὁποῖοι «πρὶν ἐκφύσαι ὁδόντας» καταλιχνεύονται (: λαιμαργοῦν) «περὶ τὴν στερρότεραν τῶν φιλοσοφικῶν θεωρημάτων τροφήν» μὲ ἀποτέλεσμα νὰ «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς».

36. *Ο.π.*

37. Πρβλ. Βασιλικῆς Μπόμπου-Σταμάτη, *Ὁ Βικέντιος Δαμοδός. Βιογραφία - Εργογραφία. 1700-1752*, Ἀθήνα 1982, σ. 36 κ.έ.

38. Πρβλ. *ὁ.π.*, σ. 38.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Βούλγαρης μὲ τὴ σύνδεση ἀπαιδευσίας καὶ ἀνοησίας, μὲ τὴν ὁποία καὶ ὀλοκληρώνει τὴν ὅλη ἐπιχειρηματολογία του, πέτυχε ἀπὸ κάποια σκοπιὰ νὰ αἰτιολογήσει ἐπαρκῶς τὴν ἐκσύριξη τῶν «χυδαῖστὶ φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλομένων βιβλιδαρίων»: τὰ «βιβλιδάρια» αὐτὰ ἐπιβάλλεται νὰ ἐκσυριχθοῦν, γιατί μὲ τὰ «φιλοσοφικὰ λεξίδια» τοὺς βοηθοῦν τοὺς «φιλοσοφοῦντες ἀπαιδεύτως» νὰ «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς». Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς ἀκόμη καὶ ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ (Τσερναβόδα περ. 1725 - Βουκουρέστι 1800), πού στὸ προοίμιο τῆς *Θεωρίας τῆς Γεωγραφίας* του πρόβαλε τὸ «χυδαῖον» ὡς «ἀπλοῦν ὕφος»³⁹ καὶ ἄσκησε δριμύτατη κριτικὴ στὴν κατὰ τὴ γνώμη του «ἀντιβαίνουσα τοῖς ὅροις τῆς διαλεκτικῆς» ἀπόφανση⁴⁰ τοῦ παλαιοῦ διδασκάλου του στὴν Ἀθωνιάδα Σχολή, ἀντιπαρέρχεται τὴν κύρια θέση, πού ὑποκρύπτεται στὴν ὅλη διατύπωση καὶ αἰτιολόγηση τῆς πρώτης ὑποθήκης τοῦ ἐπτανήσιου θεολόγου καὶ φιλοσόφου πρὸς τοὺς «μαθητιώντας» του καὶ πρὸς τοὺς ἀναγνώστες τῆς *Λογικῆς* του: τὴ θέση ὅτι τὰ «ἐν χυδαίῳ ὕφει» γραμμένα «βιβλιδάρια» ἐπαγγέλλονται πραγματικὰ τὸ «χυδαῖστὶ φιλοσοφεῖν», ἐπειδὴ κάποια «παρενυφασμένα» σ' αὐτὰ «φιλοσοφικὰ λεξίδια» χρησιμεύουν στοὺς «φιλοσοφοῦντες ἀπαιδεύτως» νὰ «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς». Ἡ κριτικὴ τῆς θέσης τοῦ διδασκάλου ἀπὸ τὸν μαθητὴ του ἔχει ὡς ἀφετηρία τῆς μιᾶς δικῆς του θέσης —τῆς θέσης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ἡ ἀλήθεια εἶναι κοινὴ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἀπλῶς, ἐπομένως δὲ καὶ πάσαις ταῖς διαλέκτοις ἀπλῶς».⁴¹ Ἔτσι γιὰ τὸν Μοισιόδακα «φιλοσοφοῦντες μὲν ἀπαιδεύτως, ἀνοηταίνοντες δὲ νεανικῶς εἶναι λογιστέοι, ὅσοι ἢ δὲν μετέχουσι φιλοσοφίας, πλὴν φιλοσοφοῦσι προπετῶς, ἢ μετέχουσι μὲν ὁπωσοῦν, πλὴν παραμορφοῦσιν αὐτὴν διὰ τῆς ἐπιδείξεως αὐτῶν, οὐχὶ δὲ ὅσοι, στείχοντες τοῖς ἔχουσιν αὐτῆς ἀκριβῶς, γράφουσιν ἐν ὕφει χυδαίοις περὶ αὐτῆς».⁴²

Τὸ ὅτι ἡ κύρια θέση τοῦ Βούλγαρη μπορεῖ νὰ ἐπαναδιατυπωθεῖ ἀντικαθιστώντας τὶς λέξεις «φιλοσοφοῦντες ἀπαιδεύτως» καὶ «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς» μὲ τὶς λέξεις «φιλοσοφοῦντες προπετῶς» καὶ «παραμορφοῦσιν» τὴν φιλοσοφία «διὰ τῆς ἐπιδείξεως αὐτῶν», δὲν ἀπασχόλησε βέβαια οὔτε τὸν Μοισιόδακα οὔτε —πολὺ περισσότερο— τὸν Ἀθανάσιο Ψαλῖδα (Γιάννινα 1767 - Λευκάδα 1829), πού στὸ «Ἐγχειρίδιόν» του «κατὰ φθόνου καὶ

39. Πρβλ. *Θεωρία τῆς Γεωγραφίας συντεθεῖσα ἐπὶ Ἰωσήπου Μοισιόδακος. Ἐκδοθεῖσα νῦν πρώτην Ἐν Οὐέννῃ τῆς Ἀουστρίας, 1781. Παρὰ τῷ Ἐγγενεῖ, καὶ Ἀποκαταρικῷ ἢ Βασιλικῷ Τυπογράφῳ Ἰωάννῃ Θωμᾷ τῷ ἀπὸ Τράττνερν*, σ. xii.

40. "Ο.π., σ. xi. Καὶ ἡ λέξις «ἀπόφανση» ἀπὸ τὸ ἴδιο.

41. "Ο.π., σ. xii.

42. "Ο.π., σ. xi κ.ε.

κατὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου» ἔσπευσε νὰ παραθέσει αὐτολεξεῖ μέρος τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῆς *Θεωρίας τῆς Γεωγραφίας*.⁴³ Ἀλλωστε, οὔτε καὶ τὸν Βούλγαρη ἀπασχόλησε ἡ ἀντίθετη ἀκριβῶς θέση στὴ δική του θέση: οἱ «φιλοσοφοῦντες ἀπαιδευτῶς» μπορεῖ κάλλιστα νὰ «ἀνοηταίνουσι νεανικῶς» ἐγκομβούμενοι «φιλοσοφικοῖς λεξιδίοις» καὶ ἀπὸ ἔργα γραμμένα στὸν «Ἑλληνα λόγο».

ΝΙΚΟΣ Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΣ

43. *Καλοκινήματα* ἦτοι ἐγχειρίδιον κατὰ φθόνου καὶ κατὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου Συντεθὲν ὑπὸ Δ.... Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1795, σ. 21 κ.έ.